

УДК 811.161.2'373.21'373.611(092)

DOI <https://doi.org/10.32447/2663-340X-2024-16.16>

ОЙКОНИМНИЙ СЛОВОТВІР У ТОПОНІМНОМУ ПРОСТОРИ В. В. ЛУЧИКА

Лучик Алла Анатоліївна

доктор філологічних наук,

професор кафедри загального і слов'янського мовознавства
Національного університету «Києво-Могилянська академія»

вул. Григорія Сковороди, 2, Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-4218-355X>

У статті проаналізовані системно-структурні властивості ойконімів, зафіксованих «Етимологічним словником топонімів української мови» В. В. Лучика. Матеріали саме цього словника, який подає власні назви, поширені на всіх українських теренах, дозволяють дослідникам виходити за межі регіональних обмежень онімної лексики. Тому стає можливим установаження властивостей словотворення кожної окремої групи топонімів із подальшим зведенням їх в інтегровану мікросистему проміжного словотвірного рівня. Обстеження реєстрових ойконімних одиниць другого рівня онімізації дало змогу встановити продуктивні, середнього ступеня продуктивності й непродуктивні способи словотворення, а також розряди мотивувальних основ. З'ясовано, що досліджувані одиниці переважно походять від інших власних назв – гідронімів, антропонімів, етнонімів, хоронімів, ергонімів, а також апелятивів, рідше – від географічних термінів. До продуктивних способів словотворення ойконімів належать лексико-семантичний, суфіксальний, основоскладання. Лексико-семантичний спосіб творення найактивніше діє у сфері простих ойконімів другого рівня онімізації, складні ж ойконіми постають іншими шляхами. Складносуфіксальний спосіб виявляє середній ступінь продуктивності у сфері ойконімної лексики, а непродуктивними тут виступають суфіксально-префіксальний і власне-префіксальний. За ступенем продуктивності поділені в дослідженні також словотворчі морфеми. В ойконімному класі одиниць високий ступінь продуктивності демонструють суфікси -івк-а, -ів- (-ов-е), -ин- (-ин-е), -к-а, середній – -ськ, низький – -ець, -анк-а (-янк-а), -иц-я, -анськ. Установлені також поодинокі використання окремих суфіксів і префіксів, продуктивність яких у дослідженні вважається нульовою: -иш, -уш, -ень, -ань, -изьк, -инь, их(а), -ав-а (-яв-а), -їь, під-, по-. Доведено, що творення похідних ойконімів значною мірою збігається з відповідними процесами в апелятивній лексиці, а це стає однією зі сходинок до побудови інтегральної картини українського синхронічного словотворення, яка б рівною мірою відбивала дериваційні процеси у сфері апелятивної, топонімної та відтопонімної лексики.

Ключові слова: «Етимологічний словник топонімів української мови», дериватологія, спосіб словотворення, синхронічний і діахронічний підходи, ойконім, онім, апелятивна лексика, ойконімний рівень деривації.

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності.

У мовознавстві загальноновизнано, що синхронічний словотвір покликаний дослідити весь лексичний склад кожної окремої мови. З цього приводу І. І. Ковалик ще в 70-ті рр. минулого століття зауважував: «Завданням синхронічної дериватології є охоплення всієї системи і структури словотвору лексичного складу мови на даному етапі її розвитку» (Ковалик, 1979, с. 7). В українській сучасній лінгвістиці це завдання поступово розв'язується, хоча й досі деякі аспекти зазначених наукових пошуків лишаються поза дослідницькою увагою. Одним із них є аналіз словотвірної структури апелятивної й топонімної лексики як цілісної системи, оскільки, на нашу думку, ці два великих прошарки мовних одиниць, як правило, досліджуються окремо, часто із застосуванням власних підходів. Зокрема, словотвір апелятивної лек-

сики базується переважно на аналізі явищ в одному часовому розвитку мови, ономастичної ж, у тому числі ойконімної, якій присвячена зазначена праця, здебільшого пізнається засобами вертикального мовознавства, коли об'єктом виступають факти в їхньому історичному розвитку.

Проте, на думку В. В. Лучика, «логіка розвитку сучасної ономастичної науки, накопичений матеріал, теоретичні та лексикографічні праці в топоніміці України та інших країн спонукають до поступового переходу від описового й порівняльно-історичного вивчення ойконімів у межах однієї (української) мови до їх зіставного (міжмовного) аналізу з метою виявлення подібностей і відмінностей на різних структурних рівнях, що має значення для часткового (національного) та загального мовознавства» (Лучик, 2009, с. 95). Будь-яким зіставним студіям, зокрема й ономастичним, усе ж повинні пере-

дувати описові дослідження одиниць усіх рівнів мовної системи. Вагомим внеском стосовно цього буде узагальнювальний опис словотворення апелятивної й ономастичної лексики, тим більше, що, як зазначав В. В. Лучик в енциклопедії «Слов'янська ономастика», «переважна більшість ойконімних моделей має загальноукраїнський, а деякі – загальнослов'янський характер» (Лучик, 2003, с. 58). Це наводить на думку про можливість створення цілісної картини словотворення сучасної української мови, яка б рівною мірою відбивала дериваційні процеси у сфері апелятивної, топонімної та відтопонімної лексики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Не можна стверджувати, що синхронічний словотвір не проникав у галузь топоніміки чи власне ойконімії, більше того, як зауважує М. М. Торчинський, «на дериваційні особливості онімів постійно звернена увага дослідників» (Торчинський, 2008, с. 340). Особливого розквіту дослідження властивостей словотвору власних назв набули в мовознавстві після виходу у світ праці С. Роспонда «Структурно-граматична класифікація слов'янських географічних назв» (Rospond, 1957), що, зі свого боку, відкрило й інші аспекти пізнання цих одиниць. Свідченням цьому є, наприклад, заклики А. Цеслікової вже на початку нашого століття до врізноманітнення підходів пізнання онімної лексики. Так, науковиця зауважувала: «Власні імена повинні досліджуватися не тільки з погляду їхньої етимології й описового словотворення, а й у граматичному аспекті. У цьому описі потрібним буде застосування різних методик – від флексійно-статистичних до антропологічно-когнітивних» (Cieślakowa, 2000, s. 28).

У вітчизняному мовознавстві значну увагу питанням словотворення власних назв присвячували Ю. О. Карпенко, який обстежував топонімію Буковини (Карпенко, 1973), Д. Г. Бучко, які досліджували топонімію Покуття й Тернопільщини (Бучко, 1992; Бучко & Котович, 2017), М. Л. Худаш і М. О. Демчук, які аналізували карпатські й прикарпатські назви населених пунктів (Худаш & Демчук, 1991), В. А. Бушаков, який вивчав топонімію Криму (Бушаков, 2003). Погляди С. О. Вербича стосовно цього питання були спрямовані переважно в бік ономастики Хмельниччини (Вербич, 2008; Вербич, 2009). Наведені та інші наукові праці сприяли формуванню цілісної картини словотворення української ономастичної лексики, у тому числі крізь призму відповідних процесів у лексиці апелятивній.

Про можливість упорядкування апелятивної й топонімної лексики в інтегральну сис-

тему словотворення неодноразово йшлося у лінгвістичних дослідженнях. Р. Мрозек, наприклад, вважає, що «не можна систему онімів протиставляти мовній системі, оскільки поза останньою вона не функціонує – навпаки, і на лексичному, і на функційному рівнях у неї занурюється» (Mrózek, 2003, s. 15). Ще один польський учений, С. Гала, відзначаючи різні функції апелятивних і ономастичних знаків, різницю в їхньому місці в мовній системі, наводить аргументи стосовно необхідності об'єднання досліджень діалектного словотвору з деякими угрупованнями ономастичної лексики. «Розпочинаючи роботу над діалектним словотвором, не можна не враховувати ті ономастичні питання, які можна вважати властивими досліджуваній території», – відзначає науковець (Gala, 2003, s. 61).

Здійснивши всебічний аналіз уже наявних ономастичних класифікацій, М. М. Торчинський побудував свою з урахуванням словотвірної структури як апелятивних, так і онімних одиниць. При цьому учений не заперечував, що центральною системою будь-якої мови є апелятивна, «однак і система власних назв теж існує. Маючи багато спільних рис з апелятивною системою, вона водночас вирізняється низкою диференційних особливостей, які слід розглянути досить детально» (Торчинський, 2008, с. 11). Вважаємо, що подальші дослідження цілком можуть спиратися на наведені класифікації онімної лексики, поступово наповнюючи кожну клітинку запропонованих матриць конкретними результатами певних обстежень.

Метою пропонованої розвідки є створення в межах проміжного словотвірного рівня цілісної мікросистеми способів словотворення ойконімів другого рівня онімізації в співвідношенні з аналогічними явищами в апелятивній лексиці. Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати наступні **завдання**: встановити наявні на усіх українських теренах похідні ойконіми другого рівня онімізації; дослідити їхні структурно-семантичні властивості; за допомогою методу кількісних обчислень виявити продуктивність як окремих морфем, так і способів словотворення; спроектувати ці явища на відповідні у сфері апелятивної лексики.

Виклад основного матеріалу дослідження. З виходом у світ «Етимологічного словника топонімів України» В. В. Лучика, у якому за допомогою встановлення фонетичних відповідностей споріднених основ, лексичного і дериваційного значення твірних морфем, що відображають мотиваційну ознаку, способів творення онімів, пояснено походження 3 700 найвідомі-

ших географічних об'єктів усієї України, науковці отримали можливість вийти за межі регіонального обстеження власних назв, сформувані цілісні уявлення про їхні системно-структурні властивості, у тому числі з проєкцією на відповідні характеристики у сфері апелятивної лексики. Кількісний склад упорядкованого в словник фактичного матеріалу та принципи його подання сприяють установленню найпродуктивніших способів творення топонімів України, найуживаніших, зокрема різних за походженням, морфем у складі цих одиниць, а також особливостей стосовно цього в кожному окремому виді топонімів: гідронімах, оронімах, ойконімах, хоронімах тощо.

Для встановлення способів словотворення і їхньої продуктивності в українській ойконімії з «Етимологічного словника топонімів України» (далі – ЕСТУ) було відібрано 1 162 одиниці, що, на наш погляд, сприяє формуванню цілісної картини дериваційних процесів у сфері аналізованих лексем. Щоб розв'язати поставлені завдання, фактичний матеріал було поділено на цілісні та нарізнооформлені структури, які в словнику виявилися лише двокомпонентними. За підрахунками, нарізнооформлені ойконіми становлять 122 одиниці, тобто 11 % усього досліджуваного матеріалу: *Біла Церква, Велика Багачка, Золотий Потік, Часів Яр, Старий Крим, Нова Каховка*. На думку О. М. Скляренка й О. М. Скляренко, кількість нарізнооформлених топонімів усіх типів дорівнює 35 %, що теж значно менше, ніж, скажімо, подібних одиниць у США, оскільки, як підкреслюють дослідники, «українська ойконімія на багато століть старша за північноамериканську» (Скляренко & Скляренко, 2014, с. 28). Очевидно, на наш погляд, це не єдина причина таких вагомих відмінностей, тут більше треба зважати на структурну організацію двох зіставлених мов, адже англійська значно аналітичніша, ніж українська мова, де переважно творення аналізмів активне тільки в окремих угрупованнях лексичних одиниць. Як свідчить матеріал, в ойконімії деривації аналітизація виявилася малопродуктивною.

Проте однослівні ойконіми найчастіше утворюються лексико-семантичним способом, який є, як зазначає В. В. Лучик, одним «із найдавніших і постійно продуктивних словотворчих способів у слов'янській ойконімії» (Лучик, 2003, с. 58). М. М. Торчинський теж наголошує на тому, що «лексико-семантичний спосіб надзвичайно продуктивний при творенні власних назв різних розрядів, причому онімами таким шляхом можуть ставати як апелятиви, так і інші найменування» (Торчинський,

2008, с. 344). Для уточнення ступеня продуктивності способів словотворення та мотиваційної бази ойконімів ми здійснили кількісні підрахунки реєстрових одиниць ЕСТУ. Виявилось, що 60 % однослівних ойконімів утворюються саме лексико-семантичним способом: *Азівське, Ярмолинці, Балакліва, Валі, Шевченкове, Веселе, Гуляйполе, Царичанка, Хмільнік* тощо. З цих одиниць дві третини проходять шлях онімізації різних за структурою апелятивів: *Антрацит, Берегомёт, Ясне, Марганець, Луганське, Майдан, Лиманське, Кути, Кринички, Щастя, Чорноморське, Нове, Низі, Дунаївці* тощо. Понад 30 % ойконімів виникають шляхом трансонімізації, тобто походять від інших власних назв, переважно від гідронімів або антропонімів: *Рогань, Кагарлік, Балаклія, Бахмут, Помічна, Баштанка, Березне, Путіла, Суми* – від назв річок та *Бабаї, Близнюкі, Родакове, Синельникове, Шевченко, Хмельницький, Антоніни* – від антропонімів.

Фіксуються також поодинокі, понад 10 одиниць, випадки творення онімів від інших назв. Так, ойконім *Амвросіївка*, як засвідчено в ЕСТУ, постав «унаслідок трансонімізації назви суміжної слободи, що утворена за допомогою суф. **-івк(а)** в релятивно-посесивній функції від чоловічого імені *Авросій, Амвросій*», *Апостолове* виник у результаті «трансонімізації назви суміжного пристанційного селища *Апостолове*, що постала як посесив на **-ов(е)** від прізвища власника землі М. Д. Апостола». Від назв шахт утворені відповідні ойконіми – *Білоріченський, Новогродівка, Родинське*, від найменування церкви на честь Воскресіння Христового – *Воскресеньке*, від назви радгоспу – *Врубівка*. Базою творення ойконімів слугують також ергоніми *Вугляр, Гірняк*.

Усі ці номінації, на думку В. В. Лучика, «незалежно від структури твірних слів, представляють одну дериваційну модель: перехід апелятива чи оніма в ойконім без будь-яких морфемних змін. Час реалізації цієї моделі найнадійніше встановлюється за першофіксаціями назв поселень. Наявність у їхній структурі афіксів не може кваліфікуватися як ойконімна словотвірна категорія. Тому для встановлення хронології та географії структурно членних ойконімів показовими є назви поселень ойконімного рівня деривації (вторинні назви), які належать до морфологічних утворень» (Лучик, 2003, с. 58). Цим фактом зумовлене впорядкування класифікаційної схеми українських ойконімів, де, наприклад, за Д. Г. Бучком, варто виокремлювати назви доойконімного рівня деривації (первинні) та назви ойконімного

рівня деривації (вторинні) (Бучко & Котович, 2017, с. 6–7).

Отже, для встановлення продуктивності й різновидів морфологічних способів творення ойконімів матеріалом пропонуваного дослідження слугують вторинні назви. Порівняно з дериваційними процесами у сфері апелятивної лексики, де Н. Ф. Клименко встановила, що «найпродуктивнішим є афіксальний спосіб словотворення» (Клименко, 2007b, с. 660), усі морфологічні способи творення складають тільки близько 40 % ойконімних одиниць із беззаперечною перевагою способу суфіксації. Хоча існує думка, що суфіксальні ойконіми є найчисленнішим класом назв населених пунктів української мови, а загальна кількість суфіксів у складі аналізованих лексем становить понад 50 одиниць (див. Гуцул, 1999, с. 660), для творення найвідоміших вторинного рівня деривації назв географічних об'єктів усієї України, що увійшли до реєстру ЕСТУ, використовується лише близько 30 суфіксів.

Високий ступінь продуктивності¹ виявляє тут, передовсім, суфікс **-іvk-a**, за допомогою якого утворено 25 % ойконімів другого рівня деривації: *Авдї́вка*, *Андрі́вка*, *Андруші́вка*, *Барані́вка*, *Бикі́вка*, *Буга́ївка*, *Васі́лівка*, *Які́мівка*, *Шарі́вка*. Як можна бачити, для переважної більшості цих похідних мотиваційною базою виступають антропоніми, відповідно: *Авдій*, *Андрій*, *Андруш*, *Баран*, *Бик*, *Бугай*, *Василь*, *Яким*, *Шарій*. Поодинокі випадки творення ойконімів за допомогою суфікса **-іvk-a** спостерігаються від лексем на позначення рослин: *Калі́нівка* (від *калина*), *Вербі́вка* (від *верба*). Загалом, суфіксу **-іvk-a** не властива взаємодія з автохтонною апелятивною лексикою в разі творення ойконімів, що й засвідчує малу кількість таких одиниць: *Капіта́нівка* (від *капітан* «капітан у війську»), *Коміса́рівка* (від *комісар* «посадова особа, наділена урядом особливими повноваженнями»), *Компані́ївка* (від *компанієць* «в Україні XVII–XVIII ст. – козак легкокінного гетьманського полку»), *Прию́тівка* (від запозиченого з російської мови *приют* «притулок; добродійний заклад для одиноких і незаможних»), *Парафі́ївка* (від *парафія* «нижча церковно-адміністративна організація, що об'єднує віруючих, яких обслуговують церковнослужителі одного храму»).

Наступними за продуктивністю йдуть два суфікси із семантикою посесивності – **-іv-** (**-ov-e**) та **-ин-** (**-ин-e**), за допомогою яких, відпо-

відно, утворено 16 % і 11 % ойконімів другого рівня деривації: *Горо́хів*, *Грима́йлів*, *Жа́шків*, *Заболо́тів*, *Салько́ве*, *Барві́нкове*, *Селідо́ве*, *Чу́тове*, *Ка́нів*, *Ладі́жсин*, *Лебеді́н*, *Сня́тин*, *Сиротинé*, *Терéзине*. Практично всі обстежені посесивні одиниці утворені від власних назв осіб: видатних діячів (*Львів*, *Немі́рів*, *Гого́леве*), землевласників (*Іва́нків*, *Іларіо́нове*), першопоселенців населених пунктів (*Селідо́ве*), від поширених в окремий період на певній території імен (*Васі́лів*, *Петро́ве*, *Ра́хів*), святих (*Микола́їв*).

Семантична структура сучасного суфікса **-к-a** в українській мові є однією з найскладніших. Так, Л. О. Андрієнко і В. В. Лучик в «Етимологічному словнику суфіксів української мови» фіксують 9 значень цієї морфеми, яка вже в праслов'янській мові мала 5 значень (Андрієнко & Лучик, рукопис). Проте, на думку П. О. Селігея, зазначений суфікс «активізований впливом рос. мови [...]»; у питомих назвах малопродуктивний» (Селігей, 2014, с. 160). Як засвідчує фактичний матеріал ЕСТУ, у разі творення ойконімних одиниць **-к-a** виявляє значну активність, виступаючи разом з афіксом **-ин-** (**-ин-e**) на третій позиції за продуктивністю: *Черні́гівка*, *Ба́риші́ївка*, *Бо́ярка*, *Ясі́нівка*, *Вільша́нка*, *Украї́нка*, *Дика́нька*, *Єлисаветгра́дка*, *Стрі́жавка*, *Успе́нка*, *Рахма́нівка*. Назви на позначення малих населених пунктів із суфіксом **-к-a** фіксуються по всій території України. Зокрема, як подано в ЕСТУ, топонім *Ка́м'янка* використовується для номінацій 60 населених пунктів в усіх областях України, ойконім *Лозува́тка* – 19-ти, *Вишні́вка* – 20 населених пунктів у різних українських регіонах.

Щоправда, відантропонімні посесивні ойконіми на **-к-a** в східних, південних, центральних і західних районах поширені різною мірою. Найуживанішими такі одиниці виявляються в Донецькій області: *Володи́мирівка* (від прізвища місцевого землевласника *Володимирова*), *Го́рлівка* (від прізвища піонера вугільної промисловості на Донбасі П. М. *Горлова*), *Зу́ївка* (від антропоніма *Зуїв*).

Оскільки до реєстру ЕСТУ внесені назви населених пунктів від 5 і більше тисяч осіб, то можна припустити, що модель «антропонім + **-к-a**» активно використовується для номінацій середніх за кількісним складом населення міст і селищ: *Бо́ярка* – від похідного антропоніма з основою *Бояр-* (Київська обл.), *Домані́вка* – від усіченого прізвища польських землевласників *Домані́вських* (Миколаївська обл.), *Ка́діївка* – від прізвища начальника поштової контори *Каді-*

¹ Про критерії встановлення ступеня продуктивності словотвірних типів онімів див. (Торчинський, 2008, с. 388–389).

ева (Луганська обл.), *Рахманівка* – від прізвища засновника поселення *О. Рахманова* (Дніпропетровська обл.), *Улянівка* – від прізвища *Улянов* (Сумська обл.), *Балახівка* – від прізвища учасника революційних подій *А. І. Балахова* (Кіровоградська обл.). Можливо, однією з причин продуктивності зазначеної моделі саме в Донецькому регіоні і є його урбаністичний простір.

Ойконіми *Борислав, Брацлав, Любомль, Дорогобуж, Ізяслав, Сокаль, Кóрон, Гостомель, Збóраж, Кіцмань, Путівль, Стéпань, Кóвель, Хотін* та деякі інші подані в ЕСТУ як посесиви з праслов'янським суфіксом *-jь*, що «належать до найдавніших назв населених пунктів» (Rzetelska-Felezhko, 2001, s. 419). Мовна еволюція посприяла тому, що суфікс вийшов з ужитку. З. Купчинська описує шлях цієї втраченої морфеми так: «Ойконімія на **-j-* уже функціонувала на нашій території у IV–VI ст., процес її занепаду почався в IX–X ст., а у XII–XIII ст. ці назви перестали творитися, а всі пізніше засвідчені формації із цим суфіксом були результатом аналогії, оскільки не було передумов і інтралінгвальних, і екстралінгвальних для творення йотового ойконімного типу» (Купчинська, 2014, с. 73). На думку П. І. Білоусенка, причина втрати морфеми була зумовлена «надзвичайною здатністю йота, який є складовою частиною суфікса, вступати у взаємодію з попередніми приголосними, унаслідок чого він «розчинявся» в структурі слова, залишаючи по собі ряди альтернативних чергувань» (Білоусенко, 1993, с. 57).

З погляду синхронічних студій суфікс *-jь* у наведених назвах не фіксується, унаслідок чого постає питання способу словотворення цих одиниць. Очевидно, синхронічний підхід дозволяє співвідносити структуру зазначених ойконімів із наявними словотвірними моделями, побудованими в апелативній лексиці. Наприклад, ойконіми *Житóмир, Чорнóбиль*, як і апелативи *лісостеп, чорнослив*, доцільно вважати утвореними способом основоскладання, а назви населених пунктів *Бúчач, Гáдяч* – суфіксальними похідними на *-ач (-яч)*, як і лексеми *вусач, бородач*.

Суфікс *-ськ-* фіксується в різних за структурою назвах населених пунктів, однак це не завжди, як попереджає В. В. Лучик, «може кваліфікуватися як ойконімна словотвірна категорія» (Лучик, 2003, с. 58). Наприклад, в ЕСТУ лексикографуються топоніми *Врубівський, Аерофлòтський, Борівське, Булавінське, Гóльмівський, Вóйковський, Мірівське* як такі, що виникли внаслідок субстантивації та онімізації твірних прикметників. Номінації *Алчéвськ,*

Володáрськ, Скадóвськ, Армя́нськ і под. подаються як утворення, що виникають завдяки усіченню антропонімів або попередніх назв. З погляду синхронії, на нашу думку, наведені топоніми одиниці змінюють свою парадигму, трансформуючись в ойконімний розряд лексикої шляхом конверсії.

У разі творення простих вторинних назв суфікс *-ськ-* виявляє середній ступінь продуктивності. За допомогою цього форманта утворюються похідні ойконімного рівня деривації переважно від гідронімів та антропонімів. Пор.: р. *Бердá* – *Берд́янськ*, р. *Вільня́нка* – *Вільня́нськ*, р. *Луга́нь* – *Луга́нськ*, р. *Ту́рія* – *Ту́рійськ*, р. *Буг* – *Буськ* та *Докуча́єв* (учений, природознавець, геолог і ґрунтознавець, основоположник наукового генетичного ґрунтознавства та зональної агрономії) – *Докуча́євськ, Кузнецо́в* (радянський розвідник М. І. Кузнецов, який діяв і загинув на Рівненщині) – *Кузнецо́вськ*. Трапляються також поодинокі похідні на *-ськ*, утворені від географічних термінів, етнонімів, хоронімів, ергонімів, апелативів: *Оле́вськ, Перева́льськ, Суході́льськ, Слов'я́нськ, Таврі́йськ, Червонопартиза́нськ, Шахта́рськ* та ін.

Низький ступінь продуктивності під час творення вторинних назв населених пунктів виявляють суфікси *-ець, -анк-а (-янк-а), -иц-я, -анськ-*: *Бóбринець, Вишиніве́ць, Володі́мирець, Боро́дянка, Лип'я́нка, Прудя́нка, Вороно́вця, Гни́лиця, Їльни́ця, Ірша́нськ, Вовча́нськ, Лисича́нськ*. Фіксуються також поодинокі випадки творення ойконімів за допомогою суфіксів *-инськ* – *Цюру́пинськ, Міусі́нськ, -иш* – *Павлі́ш, -уш* – *Ка́луш, -ень* – *Ігре́нь, -ані* – *Жита́ні, -изьк* – *Гра́дизьк, -инь* – *Бури́нь, -их(а)* – *Губі́нича, -ав-а (-яв-а)* – *Даша́ва, Сваля́ва, -щин-а* – *Козе́льщина, Сахно́вщина*. Ойконімів на *-ич-і* в ЕСТУ подано лише кілька: *Брюхо́вичі, Бужко́вичі, Іва́ничі, Кулі́ничі, Мане́вичі, Меде́ничі, Наро́дичі, Нижа́нковичі, Чопо́вичі*. Зазначені назви населених пунктів мають давнє походження, їхня поява відбувалася з XIII по XVI ст. шляхом трансонімізації переважно антропонімів і патронімів, тому про ойконімний словотвірний суфікс *-ич-і* у цих випадках не йдеться.

Непродуктивним способом під час творення похідних ойконімного рівня деривації виявляється префіксація: *Підволо́чійськ* (від м. *Воло́чійськ*), *Підка́мінь* (від географічного терміна *камінь*), *Полта́ва*, як подано в ЕСТУ, «виник, очевидно, як назва-орієнтир унаслідок приєднання префікса *по-* до втраченого гідроніма **Льтава*, яким могла бути літописна назва: “Игорь же... переѣха Върсколь оу Лтавы”».

Складні ойконіми становлять 11 % аналізованих одиниць другого рівня онімізації, з-поміж яких близько 53 % похідних утворено шляхом основоскладання: *Великокам'янка* (від *Велика Кам'янка*), *Малокатеринівка* (від *Мала Катеринівка*), *Новоайдар* (від *Новий Айдар*), *Новомиколаївка* (від *Нова Миколаївка*). У цих випадках мотивувальними сполученнями для похідних найчастіше, як і в апелювативній лексиці (див. Клименко, 2007а, с. 466), слугують такі, що відповідають моделі «прикметник + іменник». При цьому прикметниковий компонент за семантикою здебільшого співвідноситься з одиницями на позначення елементів просторово-часових координат навколишньої дійсності (*Малий, Великий, Новий, Старий*): *Маломиколаївка, Великодолінське, Старобішеве, Нововасилівка*. Фіксуються поодинокі випадки творення складних ойконімів від сполучень зі структурою «іменник + іменник»: *Ужгород, Томашгород, Тернопіль, Устилуг*.

Другим за продуктивністю способом творення складних ойконімів виявляється складносуфіксальний: *Святогорівка, Слов'яносербськ, Білоберезжя*. Особливої активності тут набуває суфікс *-ськ-*, за участі якого утворюється 60 % складних похідних: *Білогірськ* (від *біла гора*), *Світловодськ* (від *світлі води*), *Теплогірськ* (від *тепла гора*), *Білокам'яньськ* (від *біле каміння*). Продуктивні у творенні простих ойконімів суфікси *-івк-а* та *-к-а* не виявляють активності в складносуфіксальному словотворенні, де за їхньою допомогою разом утворюється 22 % похідних: *Добровелічківка* (від *добра* й *Величко*), *Красногорівка* (від *красна гора*), *Петропавлівка* (від *Петра* й *Павла*) *Святогорівка* (від *Свята гора*), *Новоозер'янка* (від *Нові й Озер'яни*), *Білозерка* (від *Біле озеро*).

Стосовно ойконімів *Білогір'я, Зимогир'я, Трипілля, Краснопілля* в ЕСТУ зазначено, що вони виникли складносуфіксальним способом за допомогою форманта **-bj-*. Безумовно, історично це відбувалося саме так, проте з погляду синхронічного підходу в номінаціях *Трипілля* й *Краснопілля* суфікс **-jb-* під впливом сусід-

ніх звуків зазнав асиміляційних змін, «розчинившись» у суміжних приголосних. Очевидно, сьогодні похідні *Трипілля* й *Краснопілля* можна вважати суфіксальними утвореннями, до складу форманта яких уходить елемент *-пілля*, що втрачає в топонімії лексичне значення й виконує функцію суфіксоїда. В ойконімах *Білогір'я, Зимогир'я* суфікс **-jb-* матеріалізований і в орфографічному, і в орфоепічному сенсах, тому такі похідні можна й у синхронічному аспекті зараховувати до похідних, утворених складносуфіксальним способом за допомогою непродуктивного в сучасній ойконімії суфікса **-jb-*. Такі ознаки виявляють і суфікси *-овськ, -ов(е)*, задіяні у творенні ойконімів складносуфіксальним способом: *Верхньодніпрівськ, Івано-Франкове, Карло-Марксове*.

Якщо прості ойконіми другого рівня онімізації у 60 % випадків постають лексико-семантичним способом, то у творенні складних похідних цей спосіб характеризується нульовою продуктивністю, прикладом чого може слугувати назва населеного пункту *Благодатне*, що, як зазначено в ЕСТУ, виникла «унаслідок субстантивації та онімізації форми середнього роду відносного прикметника *благодатний* «багатий, щасливий».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Обстеження реєстрових ойконімів «Етимологічного словника топонімів української мови» дають змогу вийти за межі регіональних розвідок у галузі онімної лексики, сприяючи формуванню системного підходу до сучасних дериваційних процесів у сфері власних назв. Результати таких наукових пошуків сприяють синхронічному словотвору охопити увесь лексичний склад мови на певному етапі її розвитку. Як і дослідження ойконімів, уявлення про мовні процеси на проміжному словотвірному рівні можуть значно поглибитися завдяки подальшим обстеженням під зазначеним кутом зору гідронімів, оронімів, хоронімів, фіксація яких спостерігається по всій території України, що послідовно відбито в складі й описі реєстрових одиниць «Етимологічного словника топонімів України» В. В. Лучика.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрієнко Л. О., Лучик В. В. Етимологічний словник суфіксів української мови : [рукопис].
2. Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). Київ : КДП, 1993. 215 с.
3. Бучко Д. Г. Ойконімія Покуття : дис. ... д-ра філол. наук / Чернівецький ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 1992. 305 с.
4. Бучко Д., Котович В. Походження назв населених пунктів Тернопільщини. Дрогобич : Посвіт, 2017. 316 с.
5. Бушаков В. А. Лексичний склад історичної топонімії Криму / НАН України, Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського. Київ, 2003. 319 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0005177>

6. Вербич С. О. Ойконімія Хмельниччини (структурно-семантичний аналіз твірних основ). *Студії з ономастики та етимології. 2008* / відп. ред. О. П. Карпенко ; Ін-т укр. мови НАН України. Київ : Пульсари, 2008. С. 16–24. (Б-ка укр. ономастики).
7. Вербич С. О. Ойконімія Хмельниччини (структурно-семантичний аналіз твірних основ). *Студії з ономастики та етимології. 2009* / відп. ред. В. П. Шулгач ; Ін-т укр. мови НАН України. Київ : Довіра, 2009. С. 14–21. (Б-ка укр. ономастики).
8. Гуцул Л. І. Наголошення суфіксальних ойконімів. *Записки з ономастики. 1999. Вип. 2. С. 93–99.* URL: <http://liber.onu.edu.ua/pdf/onomast2.pdf>
9. Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1973. 238 с.
10. Клименко Н. Ф. Основоскладання. *Українська мова: енциклопедія* / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови ; голова ред. кол. В. М. Русанівський. Вид. 3-тє, зі змінами і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007а. С. 466.
11. Клименко Н. Ф. Спосіб словотворення. *Українська мова: енциклопедія* / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови ; голова ред. кол. В. М. Русанівський. Вид. 3-тє, зі змінами і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007б. С. 659–660.
12. Ковалик І. І. Дериватологія (словотвір) як самостійна лінгвістична дисципліна та її місце у системі науки про мову. *Словотвір сучасної української літературної мови* / Г. М. Гнатюк, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко та ін. ; АН УРСР, Ордена Трудового Червоного Прапора Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1979. С. 5–56. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002761>
13. Купчинська З. Йогово-посесивна ойконімія України: хронологічний аспект. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. 2014. № 2. С. 70–75.* URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvnuflm_2014_2_17
14. Лучик В. В. Категорії словотвірні – хронологія, географія. *Slowiańska onomastyka: encyklopedia. Warszawa ; Kraków : Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 2003. Т. II. S. 58–59.*
15. Лучик В. В. Про особливості типологічного дослідження ойконімів. *Студії з ономастики та етимології. 2009* / відп. ред. В. П. Шулгач ; Ін-т укр. мови НАН України. Київ : Довіра, 2009. С. 95–99. (Б-ка укр. ономастики). URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/758>
16. Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України / відп. ред. В. Г. Складенко. Київ : ВЦ «Академія», 2014. 544 с.
17. Селігей П. О. Етимологічний словник запозичених суфіксів і суфіксоїдів в українській мові / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Академперіодика, 2014. 324 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0011825>
18. Складенко О. М., Складенко О. М. Типологічна ономастика : у 5-ти кн. Кн. 2: Ономастичний словотвір у типологічному ракурсі. Одеса : Астропринт, 2013. 408 с.
19. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : монографія / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Хмельницький : Авіст, 2008. 548 с. URL: <https://elar.khmnu.edu.ua/handle/123456789/4383>
20. Худаш М. Л., Демчук М. О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімії утворення). Київ : Наукова думка, 1991. 268 с.
21. Cieślakowa A. Jednostkowość w onomastyce a system języka. *Onomastyka polska a nowe kierunki językoznawcze : materiały z XI Ogólnopolskiej Konferencji Onomastycznej (15–17 czerwca 1998)* / red. M. Czachorowska, Ł. M. Szewczyk. Bydgoszcz : WSP w Bydgoszczy, 2000. S. 21–30.
22. Gala S. Słowotwórstwo onomastyczne i słowotwórstwo gwarowe. *Metodologia badań onomastycznych* / red. M. Biolik. Olsztyn : Towarzystwo Naukowe, 2003. S. 58–62.
23. Mrózek R. Metodologiczno-terminologiczne aspekty rozwoju onomastyki. *Metodologia badań onomastycznych* / red. M. Biolik. Olsztyn : Towarzystwo Naukowe, 2003. S. 11–19.
24. Rospond S. Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych. Wrocław : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1957. 73 p. (Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego ; Seria A, Nr. 58).
25. Rzetelska-Feleszko E. Nazwy geograficzne. *Współczesny język polski*. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2001. S. 411–429.

REFERENCES

1. Andriienko, L. O., & Luchyk, V. V. *Etymolohichnyi slovnyk sufiksiv ukrainskoi movy* [Etymological dictionary of suffixes of the Ukrainian language] [Manuscript] [in Ukrainian].
2. Bilousenko, P. I. (1993). *Istoriia sufiksainoi systemy ukrainskoho imennyka (nazvy osib cholovichoho rodu)* [History of the Ukrainian noun suffix system (masculine names)]. Kyiv: KDPI [in Ukrainian].

3. Buchko, D. H. (1992). *Oikonimiiia Pokuttia [Oikonymy of Pokuttia]* [Thesis for a Doctor degree]. Chernivtsi: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University [in Ukrainian].
4. Buchko, D., & Kotovych, V. (2017). *Pokhodzhennia nazv naselenykh punktiv Ternopilshchyny [The origin of the names of settlements in the Ternopil region]*. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
5. Bushakov, V. A. (2003). *Leksychnyi sklad istorychnoi toponimii Krymu [Lexical composition of historical toponymy of Crimea]*. Kyiv: A. Krymskyi Institute of Oriental Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0005177> [in Ukrainian].
6. Verbych, S. O. (2008). Oikonimiiia Khmelnychchyny (strukturno-semantychnyi analiz tvirnykh osnov) [Oikonymy of Khmelnytskyi (structural-semantic analysis of creative bases)]. In *Studii z onomastyky ta etymolohii. 2008 [Studies on onomastics and etymology. 2008]* (O. P. Karpenko, Ed.) (p. 16–24). Kyiv: Pulsary [in Ukrainian].
7. Verbych, S. O. (2009). Oikonimiiia Khmelnychchyny (strukturno-semantychnyi analiz tvirnykh osnov) [Oikonymy of Khmelnytskyi (structural-semantic analysis of creative bases)]. In *Studii z onomastyky ta etymolohii. 2009 [Studies on onomastics and etymology. 2009]* (V. P. Shulhach, Ed.) (p. 14–21). Kyiv: Dovira [in Ukrainian].
8. Hutsul, L. I. (1999). Naholoshennia sufiksalykh oikonimiv [Accentuation of suffixed oikonyms]. *Zapysky z onomastyky [Opera in Onomastica]*, (2), 93–99. <http://liber.onu.edu.ua/pdf/onomast2.pdf> [in Ukrainian].
9. Karpenko, Yu. O. (1973). *Toponimiiia Bukovyny [Toponymy of Bukovyna]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
10. Klymenko, N. F. (2007a). Osnovoskladannia [Composition]. In *Ukrainska mova: entsyklopediia [Ukrainian language: an encyclopedia]* (Third edition, with changes and additions) (p. 466). Kyiv: Vyd-vo “Ukrainska entsyklopediia” im. M. P. Bazhana [in Ukrainian].
11. Klymenko, N. F. (2007b). Sposib slovotvorennia [Method of word formation]. In *Ukrainska mova: entsyklopediia [Ukrainian language: an encyclopedia]* (Third edition, with changes and additions) (p. 659–660). Kyiv: Vyd-vo “Ukrainska entsyklopediia” im. M. P. Bazhana [in Ukrainian].
12. Kovalyk, I. I. (1979). Deryvatolohiia (slovotvir) yak samostiina linhvistychna dystsyplina ta yii mistse u systemi nauky pro movu. [Derivatology (word-building) as an independent linguistic discipline and its place in the system of language science]. In *Slovotvir suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Word-building of modern Ukrainian literary language]* (p. 5–56). Kyiv: Naukova dumka. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002761> [in Ukrainian].
13. Kupchynska, Z. (2014). Yotovo-posesyvna oikonimiiia Ukrainy: khronolohichnyi aspekt [The j-possessive place names in Ukraine: chronological aspect]. *Naukovyi visnyk Shkhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky. Movoznavstvo [Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka East European National University. Philological sciences. Linguistics]*, (2), 70–75. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvnuflm_2014_2_17 [in Ukrainian].
14. Luchykh, V. V. (2003). Katehorii slovotvirni – khronolohiia, heohrafiia [Word-forming categories – chronology, geography]. In *Slowiańska onomastyka: encyklopedia (Vol. II)* (p. 58–59). Warszawa & Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie [in Polish].
15. Luchykh, V. V. (2009). Pro osoblyvosti typolohichnoho doslidzhennia oikonimiv [On the peculiarities of the typological study of oikonyms]. In *Studii z onomastyky ta etymolohii. 2009 [Studies on onomastics and etymology. 2009]* (V. P. Shulhach, Ed.) (p. 95–99). Kyiv: Dovira. <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/758> [in Ukrainian].
16. Luchykh, V. V. (2014). *Etymolohichnyi slovnyk toponimiv Ukrainy [Etymological dictionary of toponyms of Ukraine]* (V. H. Skliarenko, Ed.). Kyiv: VTs “Akademiiia” [in Ukrainian].
17. Selihei, P. O. (2014). *Etymolohichnyi slovnyk zapozychenykh sufiksiv i sufiksoidiv v ukrainskii movi [Etymological dictionary of borrowed suffixes and suffixoids in the Ukrainian language]*. Kyiv: Akadempriodyka. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0011825> [in Ukrainian].
18. Skliarenko, O. M., & Skliarenko, O. M. (2013). *Typolohichna onomastyka: u 5-ty kn. Kn. 2: Onomastychnyi slovotvir u typolohichnomu rakursi [Typological onomastics: in 5 books. Book 2: Onomastic word-building in a typological perspective]*. Odesa: Astroprynt, 2013 [in Ukrainian].
19. Torchynskyi, M. M. (2008). *Struktura onimnoho prostoru ukrainskoi movy [The structure of the nominal space of the Ukrainian language]*. Khmelnytskyi: Avist. <https://elar.khmnu.edu.ua/handle/123456789/4383> [in Ukrainian].
20. Khudash, M. L., & Demchuk, M. O. (1991). *Pokhodzhennia ukrainskykh karpatskykh i prykarpatykykh nazv naselenykh punktiv (vidantroponimni utvorennia) [Origin of Ukrainian Carpathian and Pricarpathian names of settlements (formations from anthroponym)]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
21. Cieślukowa, A. (2000). Jednostkowość w onomastyce a system języka [Individuality in onomastics and the language system]. In *Onomastyka polska a nowe kierunki językoznawcze [Polish onomastics and new linguistic directions]* (M. Czachorowska & Ł. M. Szewczyk, Eds.) (p. 21–30). Bydgoszcz: WSP w Bydgoszczy [in Polish].
22. Gala, S. (2003). Slowotwórstwo onomastyczne i slowotwórstwo gwarowe [Onomastic word-formation and dialectal word-formation]. In *Metodologia badań onomastycznych [Onomastic research methodology]* (M. Biolik, Ed.) (p. 58–62). Olsztyn: Towarzystwo Naukowe [in Polish].

23. Mrózek, R. (2003). Metodologiczno-terminologiczne aspekty rozwoju onomastyki [Methodological and terminological aspects of the development of onomastics]. In *Metodologia badań onomastycznych* [Onomastic research methodology] (M. Biolik, Ed.) (p. 11–19). Olsztyn: Towarzystwo Naukowe [in Polish].

24. Rospond, S. (1957). *Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych* [Structural and grammatical classification of Slavic geographical names]. Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe [in Polish].

25. Rzetelska-Feleszko, E. (2001). Nazwy geograficzne [Geographic names]. In *Współczesny język polski* [Contemporary Polish language] (p. 411–429). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej [in Polish].

OIKONIMIC WORD FORMATION IN THE TOPONYMIC SPACE OF V. V. LUCHYK

Luchyk Alla Anatoliivna

Doctor of Philology,

Professor at the Department of General and Slavic Linguistics

of the National University of Kyiv-Mohyla Academy

2, Hryhorii Skovoroda Str., Kyiv, Ukraine

The article analyses the systemic and structural properties of the place names recorded in the Etymological Dictionary of the Ukrainian Language Place Names by V. V. Luchyk. The materials of this particular dictionary, which presents proper names widespread throughout the Ukrainian territory, allow researchers to go beyond regional surveys of the onomastic vocabulary. Thus, it becomes possible to establish the word formation properties of each place name group with their subsequent consolidation into an integrated intermediate-level word formation microsystem. The study of the register oikonymic units of the second level of onomisation has made it possible to establish productive, medium productive and unproductive ways of word formation, as well as the motivational bases grades. It has been found that the studied units are mainly derived from other proper names such as hydronyms, anthroponyms, ethnonyms, choronyms, ergonyms, and appellatives, and less often from geographical terms. The productive ways of oikonyms' word formation include lexical-semantic, suffixal, and stem formation. The lexical-semantic method of creation is most active in the field of simple oikonyms of the second level of onomisation, while complex oikonyms are formed in other ways. The compound suffix method shows an average degree of productivity in the field of oikonymic vocabulary, while the suffix-prefix and prefix methods are unproductive. Word-forming morphemes are also divided in the study by the degree of productivity. In the oikonymic class of units, a high degree of productivity is demonstrated by the suffixes -увк-а, -ув(-ов-е), -ин(-ин-е), -к-а, a medium degree – -ськ, a low degree – -ець, -анк-а (-янк-а), -иц-я, -анск. The study also identified isolated uses of certain suffixes and prefixes, the productivity of which is considered to be zero: -иш, -уш, -ень, -ань, -изьк, -инь, их(а), -ав-а (-яв-а), -жь, нід-, по-. It is proved that the creation of derivative oikonyms largely coincides with the corresponding processes in the appellative vocabulary, and this becomes one of the steps towards building an integral picture of Ukrainian synchronic word formation, which would equally reflect derivational processes in the sphere of appellative, toponymic and place-name vocabulary.

Key words: Etymological dictionary of the Ukrainian language place names, derivatology, word formation method, synchronic and diachronic approach, oikonym, onym, appellative vocabulary, oikonymic level of derivation.